

Lucian NASTASĂ

Erdély történetéért

A történetírás bizonyos tartományra kiterjedő, multikulturális vonatkozású próbálkozásai nyilvánvalóan nem új keletűek. A történészek céhétrégóta foglalkoztatja egy ilyen jellegű, a hatalom változásai szerint különböző intenzitással jelentkező kihívás. Sajnálatos módon azonban az ötlet nem csak lelkesedést szült, hanem szenvedélyt, visszatetszést is, és inkább vitát kezdeményezett, mint igazi tudományos fejtegetést. Talán ezért nem létezik még mindig egyetlen, a történetírás szakmai betegségeitől mentes igazi Erdély-történet sem. Az említett betegségek egyike valamelyik multikulturális földrajzi térség múltjának az egyik uralkodó etnikum általi nemzetiségítése egy adott pillanatban és a múltnak a hősi, tudatferdítő és az indokolatlan góg által táplált mítoszok segítségével történő kisajátítása. Ilyen körülmények között csupán részleges, megcsonkított, a helyi valósághoz nem eléggé kapcsolódó történelmek születtek, amelyek a nemzeti történelem különböző kudarcainak igazolása érdekében gyakran figyelmen kívül hagyták vagy ördögiként mutatták be a másságot.

Így Erdély történetét az idők folyamán konfliktusos fejlődésként mutatták be, s a közkezdelt témák a lakóterület fölötti „elsőbbség joga”, egyik vagy másik nemzet „civilizáló” hatása, az „elnyomott” státus, a különböző katonai összetűzések stb., stb. voltak, mintha az emberi lét csakis ilyesmire kapcsolódna. Mindez nagymértékben torzította a valóságot, idővel hamis tézisek születtek, melyek mély gyökereket vertek az utókor tudatában, és félrevezettek olyankor is, amikor a történelmi valóság részletei teljesen más tényeket mutatnak.

Sőt, mintha Erdély története a mellőzés, a negatív jellemzés, a lényegtelen kiemelése, a nemzeteket különválasztó és nem az őket összefogó jellemzők hangsúlyozása által mindig a *másik* megalázását célzó „gyakorlat” lett volna. Majdnem mindig elfelejtették, hogy aszóban forgó tartomány (akárcsak a többi) elsősorban az emberi tevékenység – a területszervezés, a mezőgazdasági, városi és ipari struktúra és táj megteremtése, a nemzeti belakás, az építészeti stílusjegyek kialakítása (az egyszerű parasztháztól kezdve a bonyolult erődítmények rendszeréig) stb. – eredménye, és hogy mindezek hozzájárulnak egy egységes, közös tulajdonságok által meghatározott terület felismeréséhez. Akarjuk vagy sem, Erdély története más (számbelileg kisebb vagy nagyobb) nemzet történetét, viszonylag kis területen, nagy sűrűségben egyenlőtlenül eloszlott hagyományok, nyelvek és kultúrák tömegét is magában foglalja. Bárhogyan is próbálnánk elkenni, minden téren jelentettek a kölcsönhatások: olyan közös, empirikus úton nehezen kimutatható struktúrák születtek, amelyek a különbözőségben meglévő egész képét körvonalazzák.

Ilyen értelemben Erdélynek, éppen az újabb és újabb társadalmi-történelmi változók feltárása és bevezetése révén, az avangárd történetírás konstrukcióinak kísérleti terepévé kellene válnia. Ezek a változók képesek a multikulturális társadalom fejlődésének valóságát bemutatására, mert a tartomány a nemzetiségi és felekezeti sokféleség szempontjából sajátos – bizonyos értelemben egyedüli – jellemzőkkel rendelkezik. Együtt él itt a keleti és a nyugati kereszténység, gyökereket vert itt a reformáció, megtaláljuk az európai kultúra nagy átlósirányzatait (romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszikus) stb. A valamennyire is becsültes történelem számára gyerekes, mi több, neveléses próbálkozás lenne felsorolni a minden közösség szintéziseként megírt Erdély-történet mellett szóló érvek összességét.

Erdély történelme minden rekonstrukciójának alapszempontja az kell, hogy legyen, hogy mind az egyének, mind a nemzeti, felekezeti, társadalmi stb. csoportok saját társadalmi tudatuk és közös identitásuk mellett a másság tudatával és identitásával is rendelkeznek. Ezért nem vehető el egyetlen etnikai csoporttól sem saját történelmi emlékezete, minden közösségnek joga van abban önmagát felismerni. Csupán a szintézis tagolása jelenthet némi nehézséget (technikai okokból), valamint a hatásos és megfelelő módozat megtalálása arra, hogy a csoportok jellegzetességeit az egységben megragadjuk; ezenkívül a szociológia, az antropológia (különösen a magatartáspusokra vonatkozó), az irodalom, a népszerűföldrajz stb. területeiről érkező különböző módszertani javaslatok felhasználása, a különböző kultúrterületek statikus szemléletének a kölcsönhatásokra figyelő szemlélettel való felváltása, a fogalmi mobilitás kifejeződése, a többféle okságra való hivatkozás és így tovább. Más szóval, a történelem interkulturális dinamikaként való újrameghatározásáról van szó, és a megismerhetőség, valamint a módszertan terén már a mi térségünkben is léteznek ezzel foglalkozó szakemberek.

Ez elsősorban feltételezi az arról az eddigi követelményről való lemondást, hogy a történelmet mint „nemzeti”-t mutassuk be, ami egyébként olyan szintagma, amely eddig sem jelentett semmit, csak

ha az uralmon levő állam reakciója volt. Ilyen értelemben az események és konfliktusok bemutatását előtérbe helyező történelmet a struktúrát és civilizációt kidomborító történetírás váltaná fel. Így feloldódna a tudomány és a lelkiismeret közötti ellentmondás is, a történész pedig, bíráló és önbírálat helyett, elkerülhetné a történelem csapdát és az ideológia negatív hatását.

Bár a román történetírásból hiányzik az a valamennyire is tagolt, önkritikus diskurzus, amely elkerülhetővé tenné az eddigi hamisítások és manipuláló pedagógiai programok felállította csapdákat, nemrég megjelent Al. Zub kitűnő írása, *Discurs istoric și tranziție* (Iasi, Európa Intézet, 1998), amelyben a hivatásos történész magatartásalakító modellt kap olyan témák tekintetében is, mint Erdély története. A követelményként jelentkező, nemzetiségre való tekintet nélküli közösségvállalás arra ösztönzi a történészeket, hogy a politikai előírásokon túlmenően, közösen érvényesítsék akaratukat. Ez lenne az első, elengedhetetlen lépés az Erdély-történet megírásához szükséges program követelményeinek lehetséges összehangolása felé. Minden késedelmeskedés ártalmas, mert nehezen kiküszöbölhető patológikus hatásai vannak, ugyanakkor pedig ezen a téren minden egyéni kaland, akárcsak eddig, kudarcra van ítélve.

Fordította: Anna-Mária NASTASĂ-KOVÁCS

1957, Râmnicu Sărat (Buzău megye); A. D. Xenopol Történelmi Intézet, Iasi, kutató; *Generație și schimbare în istoriografia română la sfârșitul sec. XIX.*, Kolozsvár, 1999.

PÁL Judit

Etnocentrikus szemlélet

1.-2. Igen, bár egyelőre problematikusnak látom ennek a megvalósítását. Ez nem csupán abból adódik, hogy nagyon eltérőek a vélemények, és sokszor még az egyes „nemzeti” történetírásokon belül sincs egységes vélemény (ami különben önmagában pozitív fejlemény), hanem abból is, hogy Erdély történelmének egy sor kérdése nem vagy alig kutatott, tehát nem is lehet megfogalmazni egy tudományosan kellőképpen megalapozott álláspontot.

Apartikuláris nézőpontokból megírt történelemnek túl nagy hagyományai vannak nálunk. Az erdélyi rendi társadalom is inkább az „egymás mellett” élésnek, semmint az „együttélésnek” volt a modellje. És ez a társadalommodell – amely nagymértékben hasonlít a politológusok által „pilléresedésként” vagy „oszloposodásként” leírt modellhez – tovább élt a 19. század közepéig, és kihatással volt a történettudományos megközelítésre is. A 18. századig az írástudók körében azonban elevenek voltak a kapcsolatok, egymás munkáinak ismerete, általános volt az egész Erdélyben való gondolkodás. A kapcsolatok részben később is megmaradtak, a nemzeti eszme elterjedésének nyomán azonban a szálak meglazultak, egyre inkább előtérbe kerültek a partikuláris nézőpontok. A többi történetírásra is igaz az, amit Bánffy Miklós a magyarra nézve írt: „úgy írták meg, mintha az ország egyedülálló sziget lett volna a semmiség óceánjának közepén, vagy mintha ezen a földtekén nem volna egyéb, mint a magyar nép”. Akárcsak a magyarokat, a szászokat is csak „saját” történelmiük, történelmi jogaik körülbástyázása, saját sérelmeik érdekelték, történelmi tudatukat a 20. században alapvetően a két Teutsch szász története határozta meg (*Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*), amely a szászok történetét a nagyméretű keretekhez kívánta igazítani. A román történetírás szintén erősen politikailag függő volt, hosszú ideig a nemzeti emancipáció szolgálatában állt. A románoknak sok pótolnivalójuk is volt, hiszen a politikából való kirekesztettség évszázadokon keresztül egyben a történelemből való kirekesztettséget is jelentette. A politikai jogok kiterjesztése mellett ezért a „történelem visszahódítása” volt a román értelmiségiek másik alapvető célkitűzése, ez magyarázza a polemikus hangvételt is. (Az már külön tanulmányt igényelne, hogy ez a polemikus él, az elnyomott szerepben való tetszelgés miért olyan eleven napjainkban is.) A szocializmus éveiben aztán Romániában a hivatalos politika szintjére emelkedett homogenizációs törekvések a történettudományban is markánsan jelentkeztek. A történelmi régiók közti különbségeket tudatosan összehomogították, és amilyen vigasztalanul egyformák voltak országszerte a városzélti tömbháznegyedek, olyan egyformának kellett lennie a különböző települések, országrészek történelmének is.

Részben hasonló, részben pedig különböző okokból ugyan, de mindhárom történetírásra jellemző az etnocentrikus szemlélet. Hogy ez a partikuláris szemlélet mennyire mélyen belénk ivódott, azt egy kis történettel szeretném érzékelteni. Ez év szeptemberében az erdélyi szászok Németországban működő honismereti egyesülete (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde) konferenciát ren-

dezett Kolozsváron Erdély történetírásának vitás kérdéseiről. Harald Roth – akinek *Kis Erdély-története* példamutatóan kiegyensúlyozott és objektív hangvételt – előadásában hangsúlyozta, hogy legfőbb ideje szakítani a 19. századi történetírás hagyományával, ha azt akarjuk, hogy nemzetközi téren is komolyan vegyenek bennünket, és el kell felejtünk ezt a „mi”-központú sérelmi jellegű diskurzust. Mondandóját nagy taps fogadta, s rá 5 percre, az előadásokat követő kerekasztal-beszélgetés során az első hozzászóló rögtön a „mi sérelmeink” felemlegetésével folytatta.

A mentalitáson és előítéleteken túlmenően még van egy komoly akadály a „transznetikus” megközelítésnek, és ez a képzett szakemberek hiánya. Mint tudjuk, az erdélyi történelmi források nyelve latin, magyar, német, román és kis hányadában más nyelvű. Különösen, ami a 20. század előtti időszakot illeti, főképp az első három. Mármost nagyon kevés az olyan kutató, amelyik ismeri ezeket a nyelveket, és otthonos a román, magyar, német stb. szakirodalomban. A két világháború között ez még nem ment ritkaságszámba, de az e téren kialakult pozitív erdélyi hagyományok az utóbbi évtizedekben veszendőbe mentek. A kivándorlás következtében szász történetírás ma már gyakorlatilag nem létezik, de az erdélyi magyar sem áll sokkal jobban: a nagy öregek után úr keletkezett, a középnemzedék majdnem teljesen hiányzik (többek között a tudatos elsovasztásnak, a 70-80-as években a történelem szakon érvényben levő *numerus clausus*nak, majd az ezt követő *numerus nullus*nak „köszönhetően”), bár van rá remény, hogy a fiatal generáció képes lesz pótolni ezt a hiányt. A román történetírás saját szupremáciaigényének vált a foglyává. Állítólag Constantin Daicovicu évtizedekkel ezelőtt felhívta a Román Akadémia figyelmét arra, hogy ha nem fordítanak kellő gondot a szakemberek megfelelő (egyebek mellett nyelvi) képzésére, akkor a források „el-némulnak” számukra. Ha megnézzük például az erdélyi levéltárak személyi állományát, akkor meggyőződhetünk, hogy ez nem csak pusztán riasztás volt, hanem olyan komoly probléma, amely végső soron Erdély történetének minden kutatóját érinti.

Nem elég tehát a módszertan, a nemzetközi szakirodalom alapos ismerete – bár ez is elengedhetetlen –, hanem szükséges a források és egymás munkáinak jobb ismerete is. Ha kellő előtanulmányok nélkül vágnánk neki ennek a szintézisnek, akkor minden jó szándék ellenére – és paradox módon talán éppen a túlzott „jó szándék” miatt – félő, hogy éppen a lényeg sikkadna el a politikai korrektség oltárán, és egy kilúgozott, semmitmondó szöveg lenne az eredmény, amely politikusaink ünnepi beszédeire emlékeztetne inkább, semmint a kívánt „totális történelem” megragadása.

3. Végső soron minden kérdés ilyen.

1961, Sepsiszentgyörgy; BBTE, Történelem-filozófia Kar, lektor; *Procesul deurbanizare în scaunele secuiești în secolul XIX*, Kolozsvár, 1999.

Ioan DRĂGAN

Figyelemre méltó megvalósítások

1. Több mint kívánatos: feltétlenül szükséges. A „párhuzamos” történelmeknek megvan a létjogosultságuk, de ezek Erdély átfogó történelméhez képest részlegesek és elkerülhetetlenül pártosak. Másrészt nagy előny több történelem, több szempont léte, feltéve, ha azok nem hagyják kölcsönösen figyelmen kívül egymást. Ellenkező esetben mindenik önimádatra és önelégültségre ítéli önmagát, s ez károsan hat a történelem tudományára.

2. Azt hiszem, egy ilyen projektnek csupán megelőző szakaszában vagyunk. Szükség van még a kölcsönös megismerésre tett nagy erőfeszítésre, a történetírás megvalósításai terjesztésének formáira és eszközeire, a közösen megvalósított részleges projektekre, információ- és dokumentumcserére stb. Már léteznek ilyen irányú figyelemre méltó megvalósítások és projektek. Megemlíteném itt a szatmári Múzeum kezdeményezését, amely tervszerűen szervezte meg a román–magyar–német–ukrán historiográfusok párbeszédét, és ez a párbeszéd több kötetben és a román–magyar közös kiadású *Mediaevalia Transilvanica* folyóiratban konkretizálódott.

3. A történelmi kérdések nagy része, mindaz, ami az etnikai csoportok interferenciájára vonatkozik.

Fordította: HADHÁZY Zsuzsna

1954, Szarakszó (Fehér megye); Országos Levéltár, Kolozsvár megyei igazgatóság, igazgató; *Revista de Arhivistică*, főszerkesztő; *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*, Bukarest, 2000.